

УДК 378.091.12.011.3

Л. Я. Бірюк

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В РУСЛІ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ**

У Концепції педагогічної освіти закладено передумови професійної підготовки вчителів початкової ланки освіти у ВНЗ, здатних реалізувати полілінгвальну систему навчання. Її впровадження ґрунтується на вихованні у майбутніх вчителів початкових класів естетичного сприймання полікультурної оболонки планети [1], на формуванні уявлення про те, що кожна культура є неповторним унікальним елементом мозаїчної полікультурної оболонки, зникнення якої – трагедія планетарного масштабу [2].

З огляду на зазначене видається актуальним розгляд проблеми формування комунікативної культури майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки.

На вирішальній ролі комунікативної культури у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя початкової ланки освіти наголошують зарубіжні (І. Валлерстейн, Р. Вільямс, Е. Кей), вітчизняні (М. Вашуленко, І. Гудзик, О. Савченко, В. Семиченко) та російські (І. Зимня, А. Кидрон, Л. Лисицина) дослідники. Однак розгляду питання формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів з огляду на культурологічний підхід, на наш погляд, приділяється недостатньо уваги. У межах публікації розглянемо поняття, що входять до змісту комунікативної культури, зокрема: спосіб життя, манери, етикет, традиція, обряд, ритуал, звичаї, цінності, норми.

Частини культури, що відзначаються сьогоденням, характеризують спосіб життя індивіда, групи, спільноти, суспільства в цілому. *Спосіб життя* – це мова, установки, цінності, норми, звичаї, звички, манери, поведінка, етикет, мода, якість житла, умови праці, вірування, характер використання вільного часу тощо.

Спосіб життя створюється насамперед звичками – стереотипами поведінки у певних ситуаціях. Ці стереотипи людина засвоює в процесі життєдіяльності. Вони можуть бути індивідуальними, груповими чи колективними. Звичка виникає на підставі навичок і закріплюється внаслідок регулярного повторення. Звички бувають корисні й шкідливі.

Манери – це зовнішні форми поведінки людини, які отримують позитивну чи негативну оцінку оточення. Гарні манери відрізняють виховану людину від нечеми. Гарні манери (на відміну від звичок) не з'являються стихійно, їх треба виховувати.

Окремі манери є елементами культури, а разом вони утворюють культурний комплекс, систему правил поведінки, що називається етикетом.

Етикет є формою регуляції дій і відносин, неписаними правилами поведінки певних людських сукупностей.

Ті звички, які передаються з покоління у покоління, все те, успадковується від попередників, утворює *традиції*, котрі слугують загальною орієнтацією людей

Різновидом традицій є *обряд* – сукупність символічних масових дій, що породжують відповідні почуття та емоції. Обрядовість, як правило, стосується всього населення і виражає його релігійні ідеї чи побутові традиції. Обряди супроводжують усі важливі моменти у житті людини – від народження до поховання.

Ритуал – детально розпланована сукупність дій, жестів та слів, виконуваних персонами, що спеціально вибрані й підготовлені для такого виконання. Ритуали мають символічне значення і поширені в побутовій, релігійній та політичній сферах.

Моральне значення мають *звичаї*, тобто певні правила поведінки людей. Особливою формою їх прояву є *табу* – абсолютна заборона певних дій, уживання певних слів, користування певними предметами.

Різновидами звичаїв є *закони*. Закони – це норми поведінки, підтверджені парламентським чи урядовим рішенням. Законами кожна країна захищає свої цінності. Більшість науковців вважає, що цінності й норми є ядром культури.

Що ж стосується безпосередньо елементів, які утворюють культуру, то їх досить багато. Однак, основною підсистемою культури більшість науковців визнає систему *цінностей*, і це, зрозуміло, для того, щоб визначити, що значуще, а що – ні, що є добро і зло, і людина, і суспільство постійно застосовують певні мірки, критерії. Саме цінності орієнтують людину і спільноту в оточуючому світі, заохочують до певних дій чи бездіяльності. Культура своїми механізмами встановлює цінності, їх основні критерії і норми одночасно.

Якщо ж розглядати цінності з понятійної точки зору, то це, перш за все, матеріальні предмети, ідеї чи властивості, по відношенню до яких індивід чи група займають позицію оцінювання, приписуючи їм певну роль у житті. При цьому слід розрізняти декларовані цінності (ті, які проголошуються як вагомі) і реальні цінності (ті, які підтверджуються в реальній поведінці), оскільки вони не завжди збігаються. Цінності можуть бути як відкритими, так і прихованими (латентними), однак їх ієрархія для конкретного індивіда завжди збігається з цінностями тих груп, з якими він себе ідентифікує.

Розрізняють такі групи *цінностей*:

смісложиттєві (уявлення про добро, зло, щастя, мету і сенс життя);

вітальні (цінності життя, здоров'я, особистої безпеки, добробуту, сім'ї);

суспільного визнання і покликання (любов до праці, соціальне становище, служіння людям);

міжособистісного спілкування (чесність, порядність, щедрість, безкорисливість, доброзичливість);

демократичні (свобода совісті, політичного вибору, національний суверенітет, плюралізм);

партикулярні (вірність “малій” батьківщині, сім’ї, віра в Бога).

У рамках одного соціуму провідні цінності загалом єдині. Однак і у відносно стабільному суспільстві можуть виникати ціннісні конфлікти, оскільки культурні орієнтації різних соціальних груп часто не лише суттєво різняться між собою, але й виявляються у соціальній поведінці, наприклад, у електоральній.

Дослідники часто користуються поняттям *базові цінності*, які характеризують основні орієнтації людей як у житті в цілому, так і в основних сферах їхньої діяльності – праці, навчанні, політиці, побуті тощо. Тому ці базові цінності, що мають предметний зміст, можуть бути основою для типологізації поведінки людини і характеризувати її інтелект. Ж.Тощенко до базових цінностей, що формують особистість, відносить:

здоровий спосіб життя, що ґрунтується не на пануванні над природою, а на єднанні, партнерстві, співробітництві, гармонії з нею;

нову „якість життя”, до якої входить зміна характеру праці і її смислу, інший розподіл інтересів між працею і відпочинком – нова культура відпочинку тощо;

гуманістичну культуру спілкування між людьми, коли інша людина – не засіб для досягнення утилітарних цілей, а мета, самоціль, що стимулює особистісний інтерес;

зростаючу потребу в самореалізації особистості, у творчості, у розвитку здібностей, у духовному збагаченні.

Теоретичну альтернативу між „речовими” і суто людськими цінностями сформулював Е.Фромм: мета людини – бути багатьма, а не володіти багатьма.

Проте людина орієнтується на цінності та норми одночасно. *Норми* – це прийняті в суспільстві моделі відносин і поведінки людей у певних сферах діяльності і ситуаціях. Вони (разом з цінностями) як складові культури впливають на стиль поведінки індивідів, організацію інститутів і принципи їх оцінки, у чому виявляється ціннісно-нормативне регулювання культури [3, с. 149].

Через цінності культура спрямовує соціальні дії, поведінку людини, впливає на всі процеси в суспільстві, виконуючи регулятивну *функцію*. Окрім того, культура зберігає і передає з минулого у сучасне, із сучасного в майбутнє людський досвід, соціальні цінності, зразки поведінки, тобто виконує трансляційну функцію. Динаміка елементів певної культури, взаємодія її з іншими культурами сприяє оновленню соціальних цінностей та норм, їх прогресивним змінам, що є підґрунтям для реалізації *інноваційної функції*. Окрім того, саме культура допомагає спілкуватися людям, краще пізнати й розуміти один одного, ті соціальні явища і процеси, що відбуваються в суспільстві, а отже, виконує *комунікативну й пізнавальну функції*.

Особливого значення нині набувають такі функції як комунікативна та інтегративна, бо саме культурні заходи об'єднують людей, створюють умови для спілкування, знайомства, кращого пізнання й розуміння. Культура справляє надзвичайний вплив на життєдіяльність суспільства через соціалізацію і формування особистості людини, створення і впровадження цінностей, формування зразків діяльності і поведінки, створення моделей інститутів та соціальних систем.

Дослідження цінностей у вітчизняній науці пов'язується з вивченням *потреб*, бо потяг до культури виявляється саме у формі потреб. Це зумовило поділ потреб на „матеріальні” і „культурні”, чи „духовні”, які, в свою чергу, можуть класифікуватися за різними критеріями. Так, А. Маслоу вирізняє п'ять потреб-цінностей, Ф. Херцберг – 16 чинників-мотиваторів.

Розглядаючи проблему взаємовідносин культури і суспільства, П. Сорокін [2] не погоджується з думкою багатьох авторів про те, що суспільство є системою найвищого рівня, натомість вважає, що найвищий рівень систем утворюють соціокультурні системи, сфера впливу яких поширюється на суспільства. Останні трактуються як сукупність індивідів, що перебувають у процесі спілкування і взаємодіють в одному соціокультурному просторі. У той же час існують системи нижчого рівня: мова, етика, релігія, мистецтво тощо.

Концепція культури П. Сорокіна до недавнього часу виступала як унікальна. Однак останнім часом вона творчо розвивається в синергетичному напрямку. Згідно з синергетичною концепцією, культура розглядається як складна відкрита динамічна система, що здатна самоорганізовуватися (при цьому всі процеси, які в ній відбуваються, не є сталими), а сам процес самоорганізації тлумачиться як становлення нового соціокультурного цілого. Як нам відомо, згідно з синергетичною концепцією, системи не виникають і не функціонують самі по собі (оскільки нічого не виникає безпричинно), а лише на якійсь основі і в силу якоїсь необхідності, тож самоорганізація можлива лише в тих системах, що містять дуже велику кількість елементів, тобто у великих відкритих системах на зразок культури.

Залежно від масштабів і форм взаємодії різних суб'єктів з оточенням розрізняють форми культури. Учені [4] вирізняють насамперед дві особливі форми культури:

1) *матеріальну*, що включає фізичні об'єкти, створені людськими руками (житлові будинки, знаряддя праці, книжки, прикраси тощо). Їх називають артефактами. Артефакти завжди мають певну цінність для людини, певне символічне значення, виконують певні функції.

2) *духовну*, що включає нематеріальні об'єкти, створені розумом і почуттями людини (мова, знання, традиції, міфи, символи тощо). Вони існують лише у свідомості людини, до них не можна доторкнутися. Нематеріальні об'єкти потребують матеріальних посередників: знання містяться в книгах, традиція привітання втілюється в рукописанні тощо.

Залежно від того, хто створює культуру і який її рівень, дослідники розрізняють таке її бачення: загальнолюдську, елітарну, народну, масову, професійну і два різновиди: субкультуру і контркультуру.

Загальнолюдська культура – це культура, вироблена людством протягом усієї історії його існування. Вона ґрунтується на загальнолюдських цінностях – істині, добрі, красі, справедливості тощо.

Професійна культура тісно пов'язана зі змістом професійної діяльності, роллю, яку вона відіграє в суспільстві, організацією робочого місця представників даної професії. На неї справляє великий вплив професійна освіта та підготовка.

Важливою проблемою є звичка оцінювати інші культури через призму стандартів власної культури, виносити судження про них з позицій вищості власної культури (етноцентризм). Якоюсь мірою етноцентризм притаманний усім суспільствам і народам. Він їх згуртовує та є необхідною умовою появи національної самосвідомості. Без етноцентризму неможливий патріотизм. Протилежним за значенням є культурний релятивізм, що проголошує абсолютну самобутність будь-якої культури. Згідно з цим принципом будь-яка культура може бути зрозумілою лише у власному контексті, і тільки тоді, коли її оцінювати за власними стандартами в усій цілісності [5].

Поділяючи погляди Г. Дворецької, ми виходимо з того, що будь-яка культура є здобутком загальної цивілізації і її слід розглядати в системі всіх культур, з орієнтацією на тенденції розвитку загальнолюдської культури. А це є поєднання рис етноцентризму і культурного релятивізму у сприйнятті культури. За такого підходу індивід не тільки відчуває гордість за культуру своєї групи чи суспільства, є прихильником її основних зразків, а й здатний зрозуміти інші культури, поведінку членів інших соціальних груп та визнає їх право на існування.

Ученими [6] визначено такі функції культури в суспільстві:

- пізнавальна (дослідження галузі культури дають можливість адекватно судити про суспільство загалом, його спільноти, групи й індивіда зокрема);
- соціальної пам'яті або передавання соціальної спадщини (культура зберігає, передає і вдосконалює людський досвід);
- освітньо-виховна (культура перетворює людину на особистість у процесі соціалізації, за допомогою навчання і виховання; набута і засвоєна культура є базою для інноваційної діяльності);
- регулятивна (цінності, ідеали, норми і зразки поведінки певної культури в ході соціалізації стають частиною самосвідомості особистості, формують і регулюють її поведінку);
- інтегративна і дезінтегративна (культура здатна як згуртовувати людей, забезпечуючи цілісність спільноти, так і поділяти їх, протиставляючи один одному)

• комунікативна (культура виступає одним із найрозповсюдженіших і найефективніших засобів спілкування людей, дозволяє їм краще пізнати один одного).

Отже, вихід на високий рівень комунікативної культури у процесі засвоєння майбутніми вчителями початкових класів шкільних курсів у вищих навчальних закладах забезпечує відповідний рівень сформованості світогляду, професійної компетентності, що слугує підґрунтям для реалізації особистісної концепції фахівця. Перспективами наукових розвідок у цьому напрямку вбачаємо дослідження питання формування професійно орієнтованої комунікативної культури з російської мови майбутнього вчителя початкових класів.

Список використаної літератури

1. Концепція педагогічної освіти України // Поч. школа. – 1999. – № 8. – С. 9 – 23. **2 Сорокин П.** Людина, Цивілізація, Суспільство: пер. з англ. / П. Сорокін. – М., 1992. **3. Дворецька Г. В.** Соціологія : навч. посібн. / Г. В. Дворецька. – ДО. : КНЕУ, 1999. – 340 с. **4. Бгажноков Б. Х.** Особистісно-орієнтоване і соціально-орієнтоване спілкування. / Б. Х. Бгажноков. – [Матеріали Всесоюзного симпозиуму з теорії комунікації]. – М. : Просвещение, 1972. – 167 с. **5. Маркарян Е.** Теорія культури і сучасна наука: логико-методологічний аналіз / Е. Маркарян. – М. : Наука, 1983. – 168 с. **6. Аносов І. П.** Сучасний освітній процес: антропологічний аспект: моногр. / І. П. Аносов. – К. : Твім інтер, 2003. – 391 с. **7. Кидрон А. А.** Коммуникативная способность и ее усовершенствование : автореф. ... канд. психол. наук / А. А. Кидрон. – Л., 1981. – 19 с.

Бірюк Л. Я. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в руслі культурологічного підходу

У статті розглянуто основні поняття комунікативної культури з метою формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в процесі професійної підготовки. До основних понять віднесено „спосіб життя”, „манера”, „етикет”, „традиція”, „обряд”, „ритуал”, „звичай”, „цінності”, „норми”. Цінності є базовою підсистемою культури, зокрема й комунікативної. Вони орієнтують людину і суспільство в навколишньому світі, заохочуючи до діяльності чи бездіяльності. Культура допомагає людському спілкуванню, кращому пізнанню й розумінню один одного, тих соціальних явищ і процесів, що здійснюються в суспільстві, а, значить, культура реалізує комунікативну й пізнавальну функції. Уміння ефективно спілкуватися – комунікативна культура, що формується у процесі професійної підготовки майбутніх учителів у ВНЗ, забезпечує відповідний рівень сформованості світогляду, професійної компетентності, і слугує підґрунтям для реалізації особистісної концепції майбутнього професіонала.

Ключові слова: майбутній учитель початкових класів, культура, компоненти культури, цінності, комунікативна культура.

Бирюк Л. Я. Формирование коммуникативной компетентности будущего учителя начальных классов в русле культурологического подхода

В статье рассмотрено основные понятия коммуникативной культуры с целью формирования коммуникативной компетентности будущего учителя начальных классов в процессе профессиональной подготовки. К основным понятиям отнесено „способ жизни”, „манеры”, „этикет”, „традиция”, „обряд”, „ритуал”, „обычай”, „ценности”, „нормы”. Ценности являются образующей подсистемой культуры, в частности и коммуникативной культуры. Они ориентируют человека и общество в окружающем мире, поощряя к действию или бездействию. Культура помогает человеческому общению, лучшему познанию и пониманию друг друга, пониманию тех социальных явлений и процессов, которые осуществляются в обществе, а, значит, культура реализует коммуникативную и познавательную функции. Умение эффективно общаться – коммуникативная культура, формирующаяся в процессе профессиональной подготовки будущих учителей в ВУЗе, обеспечивает соответствующий уровень сформированности кругозора, профессиональной компетентности, служащей основой для реализации личностной концепции будущего профессионала.

Ключевые слова: будущий учитель начальных классов, культура, компоненты культуры, ценности, коммуникативная культура.

Burjuk L. Ya. The Formation the Communicative Competence of Future Primary School Teachers in the Line With a Cultural Approach

The article deals with the basic concepts of communicative culture in order to formation communicative competence of primary school teachers in the in line with a cultural approach. The basic concepts include „lifestyle”, „style”, „etiquette”, „tradition”, „ceremony”, „ritual”, „custom”, „value”, „norm”. Values are the basic subsystem culture, including communication. They orient man and society in the outside world, encouraging the activity or inactivity.

Through the values of culture directs social action, performs a regulatory function. Besides culture protects and reports from past to present, from the present to the future of the human experience, social values, behavior patterns, performs translational function. Culture helps human to communicate, better understand each other, the social phenomena and processes occurring in the society and, therefore, the culture realizes communicative and cognitive functions. The dynamics of the elements of a particular culture, its interaction with other cultures helps to modernize social values and norms, their respective of progressive changes, which is the basis for the implementation of innovative functions. Ability to communicate effectively – communicative culture that formed in the professional training of future teachers in higher education, provides appropriate level of development

outlook, professional competence, and serves as the foundation for the realization of the concept of personal future professional teacher.

Key words: future primary school teachers, culture, the components of culture, values, communicative culture.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. п.н., проф. Міщик Л. І.

УДК 317.3

Т. І. Гречко

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗРОБКИ МОДУЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ПІДГОТОВКИ РОБІТНИКІВ

Під змістом професійно-технічної освіти розуміють систему загальноосвітніх та професійних знань, вмінь та навичок, оволодіння якими забезпечує розвиток розумових та фізичних здібностей учнів, підготовку компетентного робітника певної галузі, який готовий до продуктивної праці [1, с. 14].

Визначенню змісту освіти перебуває багатопланова творча та наукова діяльність. Звідси виходить, що зміст професійно-технічної освіти будується на відборі змісту трудової діяльності сучасного робітника в сфері виробництва.

У зв'язку з різними задачами вивчення змісту праці зараз проводиться аналіз її науковими колективами в багатьох напрямках. В науковій літературі можна зустрітися, наприклад, з психофізіологічним, дидактичним, інженерно-педагогічним, психолого-педагогічним, прогностичним аналізом змісту праці робітника.

Гершунський Б. С. розглядає трудову діяльність в прогностичному аспекті. За його думкою, „необхідно прагнути до отримання прогностичної інформації, яка відображає перспективні зміни в змісті праці робітника відповідного профілю та засобів праці, які зумовлені прогресом досліджувальної галузі науки, техніки, виробництва” [3, с. 162].

Психологи та фізіологи розглядають аналіз трудової діяльності як особливий стан дослідження операцій [4].

Педагоги акцентують свою увагу на дидактичному аналізі трудової діяльності робітника в поєднанні з аналізом сучасного виробництва. За існуючими професіями вихідними матеріалами для такого аналізу є: література з даного питання, технічна та педагогічна документація, результати спостережень за діяльністю робітника, дані хронометражу, досвід новаторів виробництва; за новими професіями – проектні матеріали та прогнози оцінки розвитку професій та галузей виробництва [6].